

РЕЦЕНЗИЯ

на
докторската дисертация на Ана Руменова Божанова
на тема: „Колективното чувство за жертва при българи и български турци през
фокуса на историческата памет“
с научен ръководител проф. д-р Антоанета Русинова-Христова

Рецензент: Проф. д.пс.н. Толя Стоицова
Нов български университет

Представеният за рецензиране дисертационен труд е структуриран в две основни части – теоретична и емпирична, всяка, от които включва по 2 глави. Дисертацията е придружена с въведение, заключение, приносни моменти, насоки за бъдещи изследвания и библиография. Обемът обхваща 160 страници.

Отлично впечатление правят многото на брой използвани литературни източници – 239, на български и английски език. Очаквано, само 12 от научните източници са на български език, тъй като аспекти от темата не са разработвани в българската психология. Заключението ми е, че добросъвестно е събран и рефериран голям обем от научни източници. Това показва, че докторант Божанова е положила значими усилия и познава добре научната литература в областта, в която разработва дисертационната си тема, въпреки непопулярността на темата у нас.

Във въведението са представени подлежащата на съмнение актуалност на проблема, накратко събитийната история за избор на темата, основните цели и хипотези и най-важното – тезата на дисертационния труд. Тя гласи: „Отбелязаните събития (става дума за османското владичество и възродителният процес в България) чрез чувството за жертва, което са предизвикали върху двете най-големи етнически групи в България, влияят върху поредица от социално-психологични фактори, определящи ефекти върху поведението им.“(с. 3 от дисертацията). Коректно е цитирано, че само един изследовател у нас – проф. Пламен Калчев от Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, се занимава с подобна тема. Този факт прави още по-значима дисертационната работа на Ана Божанова.

Без да преразказвам съдържанието на главите, ще представя само най-съществените моменти според мен в съдържанието на дисертацията. Първата глава от част I е изцяло

теоретична. Тя представя същността на чувството за жертва, т. нар. виктимизация, от неговото възникване като теоретичен проблем, през обстойно анализиране на същността на чувството за жертва и неговите разновидности, до съвременните изследвания на виктимизацията. Логично, главата завършва с параграф 2.4. Историческата памет в контекста на чувството за жертва (с.30) – ключов концепт, фигуриращ в заглавието на дисертацията.

Втората глава е посветена на теориите, обясняващи чувството за жертва. Коректно и детайлно са представени теорията за социалната идентичност; теорията за социалната категоризация и теорията за социалните репрезентации.

В тези две теоретични глави или една обща реферираща част, смятам, че основните достойнства са:

1. Много добро познаване и целенасочено рефериране на източници от научната област директно свързана с дисертационната работа.
2. Логическо проследяване и анализиране на основните концепти по темата от тяхното възникване и развитие като теоретичен въпрос в психологията до емпиричното им потвърждаване.
3. Виктимизацията като проблем е представена на две нива – индивидуално и групово.
4. За мен особено сполучливо е обвързан проблемът с преживяване на чувство за жертва с историческата памет на групово равнище.

Втората част според структурата на докторската дисертация е емпирична. Тя е съществена за всяка дисертация, тъй като представя авторовото изследване и интерпретиране на проблема, заложен в разработката. Така първа глава от изследователската част предлага дизайна на изследване. Той включва 2 етапа (посоченият от докторанта първи представлява проучване на изследванията по темата): Първият цели създаването на структуриран въпросник по отделно за двата изучавани етноса. За българския са включени 161 въпроса и за турския – 137 въпроса. На втория етап е проведено полуструктурирано интервю с български граждани отново от двата етноса – 20 българи и 10 български турци. Целта на интервюто е да изясни по-задълбочено изучаваните чрез въпросниците теоретични конструкти.

Както е според изисквания за изследване, коректно са представени основната цел на проучването и са конкретизирани 5 изследователски задачи. Значими и интересни са издигнатите 5 хипотези. Изследваната извадка е много голяма – N=896, която е представена на таблица 1 по пол, етнос, област и населено място (с. 64).

Конструираният въпросник включва 6 теми: Идентификация; Идеологии; Контакт с български турци/контакт с етнически българи; Общи групови нагласи; Историческа памет и Социо-демографски профил, Използваните конструкти, залегнали в темите, са добре дефинирани.

Коректно са представени айтемите, заимствани от други въпросници. Най-впечатляваща за мен е използваната съвременна Скала за прошка на Нур (2008), адаптирана за български условия, която възприемам като другия елемент от симбиозата – жертва – прошка.

Най-съществената част от дисертационния труд безспорно са резултатите (параграф 3, с.89). Избраният начин за представянето им оценявам като особено сполучлив – не по отделните въпроси, а според издигнатите хипотези, при това отговорите от въпросниците са съчетани с тези, получени от интервютата. На тази част ще се спра по-подробно.

Резултатите доказват първата хипотеза, а именно, че българите изпитват в по-висока степен чувство за жертва в сравнение с българските турци. В подкрепа на това са и данните от интервюто. (с. 92). Цитирани са характерни отговори от интервютата и от двата етноса.

По отношение на втората хипотеза, която гласи най-общо, че чувството за жертва ще намалява в райони, където съществува контакт между българи и български турци, както и че съществува обратна връзка между колективното чувство за жертва и общата нагласа, Таблица 7 представя подробно резултатите. Най-важният от тях е значимостта на различията в колективното чувство за жертва по региони. (с. 97-98). Данните доказват втората хипотеза с изключение на частта ѝ за общата нагласа на българските турци, поради съществените регионални различия.

Третата хипотеза е свързана с очакването, че повишаването на колективното чувство за жертва води до намаляване готовността за прошка и намаляване на колективното чувство за вина и срам. Резултатите напълно потвърждават хипотезата за

българите. За българските турци се наблюдава отрицателна връзка само между колективното чувство за жертва и вина (с.115).

Четвъртата хипотеза предполага, че етническата идентификация, ориентацията към социална доминантност и авторитаризмът, повлияват степента, в която се преживява чувството за жертва. При проверката на тази хипотеза се потвърждава, че идентификацията е предиктор за чувството за жертва, за разлика от другите два изследвани конструкта. При тях са отбелязани, отново много коректно според използваните статистически процедури и тестове за установяване на значимостта на разликите, слабите тенденции, отрицателните връзки или ниския % на обясняване на вариациите (с.126).

Петата хипотеза допуска влияние на някои от социално демографските характеристики като пол, възраст, образование и религия върху степента, в която се преживява чувството за жертва. От социално демографските характеристики при българите се оказва, че само степента на религиозност влияе върху колективното чувство за жертва. Степента на религиозност е фактор и при българските турци, макар и с по-малко влияние (с.130).

В заключение на емпиричната част искам да подчертая заслугата на докторант Ана Божанова за адекватно и изчерпателно използваните статистически методи за обработка на данните и най-вече за премерената и коректна интерпретация на резултатите.

Последният параграф на дисертацията представя обобщени изводи от резултатите на изследване и перспективи за бъдещи научни проучвания.

Авторефератът, изготвен от докторант Ана Божанова, обхваща 36 страници, които точно отразяват съдържанието на дисертацията. Включените в автореферата приноси приемам, както са формулирани като искам да отбележа може би прекалената скромност на докторанта при описването им.

Публикациите на Ана Божанова покриват изискванията. Те са три – 2 на английски език, което ми прави много добро впечатление, и една на български език – под печат.

По дисертацията имам малки забележки в два аспекта:

1. Същностните ми бележки засягат отсъствието на теоретична обосновка на две от формулираните ясно хипотези – първа и пета (с. 62-63) за разлика от другите

три, както и отсъствието на препратка в заключението, че основната теза на дисертацията се подкрепя изцяло от получените резултати.

2. В структурен план мисля, че класическото оформяне на дисертацията в три глави би било по-сполучливо. Особено по отношение на заключението, което би трябвало да е отделено извън главите/частите на дисертацията. Сега включено като подпараграф в края на изследователската част мисля, че значимостта му се принизява. Смятам също така, че по-добре би било, ако в приложения бяха представени цялостните въпросници за двата етноса, както и въпросите от полуструктурираното интервю.

Заключение:

Искам да започна с факта, че запознаването с дисертацията на Ана Божанова ми достави голямо удоволствие – заради уникалността на проблема и начина му на изучаване. Докторантът представя много сериозно разработен теоретико-емпиричен дисертационен труд. Изследването е проведено коректно с прецизна интерпретация на данните, както и адекватно обобщение на цялостните резултати. Езикът и стилът, на който е написана дисертацията е строго научен от една страна, и ясен – от друга. Бележките ми са насочени по-скоро към бъдещото развитие на докторанта като изследовател. Те не омаловажават безспорните достойнства на труда, който оценявам като отличен.

Авторефератът отразява точно съдържанието на дисертацията с приносите в нея. Докторантът има необходимите публикации по темата. За мен без съмнение дисертационният труд надхвърля високите изисквания за исканата степен и затова предлагам на уважаемите колеги от научното жури да присъдим образователната и научната степен „Доктор“ на Ана Руменова Божанова за дисертацията й „Колективното чувство за жертва при българи и български турци през фокуса на историческата памет“.

20.04.2017

Рецензент:

Проф. д.пс.н. Толя Стоицова